

Osmanlı Devlet'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri

Prof. Dr. Sudi Apak
Beykent Üniversitesi, SBE

Arş. Gör. Arzu Tay
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Özet

19. yüzyılın ikinci yarısında -Tanzimat sonrasında- Osmanlı Devleti'nde birçok alanda olduğu gibi para ve finans alanında da önemli değişimler yaşanmıştır. Avrupa devletleri ile iktisadi ve mali ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde bankacılık gelişmeye başlamış ve 1853 yılında İngiliz sermayesi ile Osmanlı Bankası (The Ottoman Bank) kurulmuştur. 1863 yılında Fransızların bankaya ortak olmasıyla banka Bank-ı Osmanî-i Şahane (Banque Imperial Ottomane - Imperial Otoman Bank) adını almıştır. Banka, bankacılık faaliyetleri yanında Osmanlı'nın, merkez bankası işlevini de üstlenmiştir. Bankanın bu görevi 1933 yılına kadar devam etmiştir. 2001 Yılına kadar faaliyetini sürdüren banka, Türk bankacılık tarihinde en uzun ömürlü banka olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı Bankası'nın 19. yüzyıl Osmanlı Devleti finansal sisteminde göstermiş olduğu devlet bankası, yatırım bankası ve ticari banka faaliyetleri ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Bankası, ticari bankacılık, yatırım bankacılığı.

Jel Sınıflandırması: N25, N45, E50

Abstract (Ottoman Bank's Place and Activities in Ottoman Financial System during 19th Century)

During the second half of the 19th Century -after the Tanzimat-, in the Ottoman State, considerable reforms have been performed on economic and financial fields. The economic and fiscal integration process in the Ottoman State with European countries was accelerated in this century, in this context banking sector started to develop in Ottoman State, as Ottoman Bank with British capital, was founded in 1856. After French capital participated to Ottoman Bank in 1863, it was named Banque

Imperial Ottomane-Imperial Ottoman Bank. After that time besides banking activities, government banking function came forward and the bank acted like central bank of Ottoman until 1933. It is the bank which is long-lived in the Turkish bank history, serving until 2001. The activities of Ottoman Bank as central banking, investment banking and commercial banking in the 19th Century in Ottoman financial system is investigated in this study.

Keywords: Ottoman Bank, Banque Imperiale Ottomane, Imperial Ottoman Bank, Banking, Central Banking, Commercial Banking.

Jel Classification: N25, N45, E50.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ekonomisiyle bütünleşme süreci 16. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda iyice hızlanmıştır. Özellikle 1838 yılında İngiltere ve hemen sonrasında diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan ticaret anlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Dış ticaret açıklarının kapatılması, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve uzun süren savaşların maliyetleri Osmanlı maliyesini zora sokmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti 1840 yılında iç borçlanma aracı olarak ilk kağıt para olan “Kaime”yi piyasaya sürmüştür. Kaime ihracından sonra piyasada yaşanan yolsuzluklar ve 1854 yılında Kırım Savaşı sonrasında alınan ilk dış borç, devletin bir bankaya olan ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Batılı devletlerin menfaatine yarayan bu ihtiyaç doğrultusunda 1856 yılında İngiliz sermayeli Bank-ı Osmanî (Osmanlı Bankası) kurulmuştur. Başlangıçta ticari banka olarak faaliyete geçen Osmanlı Bankası 1863 yılında Fransızların da sermayedar olmasıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane adını almış ve devlet bankası işlevini üstlenmiştir. Osmanlı Bankası, hem bir merkez bankası gibi hareket etmiş hem de o dönemdeki birçok yatırıma iştirak ederek yatırım ve ticari bankacılık faaliyetlerinde bulunmuştur.

Çalışmada ilk olarak 19. yüzyıl Osmanlı mali yapısı ve bankacılık hizmetleri hakkında bilgi verilmiştir. İzleyen bölümlerde ise Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve bu bankanın Osmanlı Devleti'nin finansal sisteminde üstlendiği roller açıklanmaktadır.

1. 19. Yüzyılda Osmanlı Mali Yapısı ve Bankacılık

Osmanlı Devleti 17. ve 18. yüzyıllarda sık sık mali bunalımlarla karşı karşıya kalmıştır. 1760'lardan itibaren savaşların sıklaşması ve büyüyen ordunun masraflarının artması nedeniyle mali bunalımlar süreklilik kazanmıştır. Devlet, bütçe açıklarını kapatabilmek için bir yandan Galata bankerleri olarak adlandırılan büyük sarraflardan faizle borç para alıyor, öte yandan da tedavüldeki sikkelerin sık sık tağşişi¹* yoluyla ek gelir sağlamaya çalışıyordu. Dönemin padişahı II.Mahmud, sık sık başvuru alan tağşişler nedeniyle Osmanlı tarihinin en fazla sayıda sikke basan padişahı olarak bilinmektedir. II.Mahmud'un otuz yılı aşan saltanatı sırasında bastırıldığı paraların sayısı yaklaşık 1.500 kadardır. Gümüş sikkelerin değerli maden içeriğinin sık sık düşürülmesi sonucunda, 1814 yılında 23 Osmanlı Kuruşu 1 İngiliz Sterlini'yle eşit değerdeyken, 1839 yılına gelindiğinde 1 İngiliz Sterlini 104 Osmanlı Kuruşu'na karşılık gelmekteydi.²

Bu koşullar altında ek gelir sağlamak amacıyla piyasaya sürülen kağıt paralar, var olan iktisadi ve mali sorunları daha da ağırlaştırmıştır. "Kaime" adı verilen ilk kağıt paralar 1840 yılında tedavüle çıkarılmıştır. Aslında kaimeler hem kağıt para hem de yılda %8,00 faiz getiren devlet tahvili niteliğindedir.³ Faizli olarak çıkarılan kaimeler, faizlerin ödeme vadesi yaklaştıkça büyük ölçüde spekülasyona yol açmıştır. Zaman zaman çıkartılan söylentiler, hükümetin faiz ödemelerini erteleyeceğine yönelik dedikodular, faizli kaimeler üzerindeki spekülasyonun şiddetlenmesine neden olmuştur.⁴ Bu spekülatif faaliyetler, Galata bankerlerinin kısa zamanda büyük paralar kazanmalarını sağlamış ve bilhassa gümrük resimlerinin iltizamında büyük ihaleleri üstlenebilecekleri gücü vermiştir.⁵ Küçük bankerlerin özellikle kaimeler üzerindeki spekülasyonunu durdurmak için hükümet zaman zaman

1 Tağşiş: Sikkelerin değerli maden içeriğinin düşürülmesi anlamına gelmektedir.

2 Pamuk, Şevket, "Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914", K Kitaplığı, 6. Baskı, İstanbul, 2003, s. 278.

3 Pamuk, a.g.e., 2003, s. 278.

4 Kazgan Haydar, Toktamış Ateş ve Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Finansal Faaliyetler ve Kurumlar: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e", Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi: Kuruluştan Cumhuriyet'e", Cilt 1, Proje Koordinatörü: Serpil Teoman, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 371.

5 Kazgan, Haydar, "Galata Bankerleri, I. Cilt", Orion Yayımevi, No. 01, Ankara, 2005a, s. 24.

daha büyük bankerlerden borçlanmak suretiyle kaimeleri toplayıp imha etme yoluna gitmiştir.⁶

Gerek kaimelerin gerekse gümüş paraların ithal mallarını değerlendirmede her gün farklı bir kur arz etmesi, mallar üzerinde de spekülasyona yol açmıştır.⁷ Zaman içerisinde kaimeler çok fazla miktarda basılınca kısa süre içinde değerlerini yitirmiş, madeni paralar karşısında nominal değerlerinin çok altında işlem görmeye başlamıştır. Para biriminin değerinde ortaya çıkan bu dalgalanmaların yarattığı belirsizlikler, sık sık uygulanan tağşişler ve onları izleyen enflasyon dalgaları, toplumsal ve siyasal bunalımlara yol açmıştır.⁸

1844 yılında, paranın değerini korumak amacıyla, Batılı ülkelerin önerileri doğrultusunda, Tashih-i Sikke ya da Tashih-i Ayar olarak adlandırılan bir para reformu yapılmıştır. Bu reformla; altın ve gümüşe dayalı yeni bir para sistemi (çift metal sistemi) getirilmiş ve ondalık sistem benimsenerek lira ve kuruş esasına geçilmiştir. 19. yüzyıldaki bir diğer reform olan ve 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nda bir banka kurulması önerisi yer almaktadır.⁹ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar bankaya ya da bankacılığa benzer herhangi bir kuruluşa rastlanılmamaktadır. 19. yüzyıldan itibaren dış ticaretteki artışla Osmanlı Devleti dışı açık bir ekonomi haline dönüşmeye başlamıştır. Özellikle 1838'de imzalanan Ticaret Anlaşması ile yabancıların serbestçe ticaret yapabilmelerine imkân sağlanmış, yabancı sermaye yatırımları başlamıştır. Avrupa sanayilerinin hammadde ihtiyaçlarını karşılama ve mamul mallarına pazar yaratma amacıyla yapılan bu girişimler sonucunda, Osmanlı Devleti ilk kez modern bankacılık faaliyetleri ile tanışmıştır.¹⁰

Modern bankacılık gelişene kadar, devletin tüm banka ve borç verme işlemleri Galata bankerleri (sarraflar) aracılığıyla yürütülmüştür. 19. yüzyılın

6 Kazgan vd., a.g.e., 1999, s. 286-287.

7 Kazgan, a.g.e., 2006, s. 24.

8 Pamuk, a.g.e., 2003, s. 278-279.

9 Anbar, Adem, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", Maliye Finans Yazıları, Yıl 23, Sayı 84, Temmuz 2009, s. 22.

10 Al, Hüseyin, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi – 1: Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nde Bankacılık Faaliyetleri", Active Dergisi, Yıl 1998, No. 1, s. 1.

ikinci yarısına kadar, bankacılık faaliyetlerine benzer işlemler yapan Galata bankerleri genel olarak; hazine ve saraya avans vermek, çeşitli paraları birbiriyle değiştirmek, altın, gümüş ve kaimenin bir arada tedavülünden doğan acyo (agio) farklarından yararlanmak, senet alım-satımı yapmak, başkalarına ait paraları işletmek, vergilerin iltizamını almak, devlet adamlarına ait malların gelir yönetimini yapmak, mali danışmalık yapmak gibi işlemlerle faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹¹ Galata bankerleri, Osmanlı Bankası kuruluncaya kadar kurumsal bir bankanın olmayışından ötürü yaptıkları işlemlerden büyük karlar elde etmişlerdir.¹² Ancak Osmanlı Bankası'nın kurulmasıyla Galata bankerleri borç sürecindeki rakipsiz olma özelliklerini kaybetmişlerdir.¹³

Osmanlı Devleti'nde ilk banka kurma girişimi İngilizler tarafından 1836 yılında dile getirilmiştir. Yabancıların banka kurma teklif ve girişimlerinin yanı sıra Osmanlı hükümeti de devletin parasal ihtiyaçları çerçevesinde bir devlet bankası kurma fikrine sahiptir.¹⁴ Böylece ilk banka, kaimelerin değerinin sabit tutulması üzerine yapılan bir sözleşme neticesinde doğmuştur. Şöyle ki, kaimelerin değerinin sabit tutulması için J. Alleon ve T.H. Baltazzi isimli iki Galata bankerisi ile bir sözleşme yapılmıştır. Sözleşmeye göre; hükümet bankerlere yılda iki milyon kuruş verecek ve bankerler de bir yıl süreyle İngiliz Sterlini'ni 110 kuruştan sabitleyerek Londra ve Paris piyasalarına poliçe satmayı üstlenecekti. Sözleşmenin başarıya ulaşması üzerine bu iki banker, devletin de yardımıyla, 1847 yılında Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası / Banque de Constantinople) adı altında ilk bankayı kurmuşlardır. Bankanın kambiyo kurlarını sabit tutarak önemli bir hizmet görmesine karşın ödeme gücünü aşan işlemlere girişmesi ve spekülasyon yapması 1852 yılında

11 Oktar, Suat ve Arzu Varlı, "İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl 2009", Cilt XXVII, Sayı II, s. 5.

12 Cezar, Yavuz, "Economy and Taxation, The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," Editor: Imber, Colin, *Frontiers of Ottoman Studies*, Volume 1, London, GBR: I. B. Tauris & Company, Limited, 2005, s. 68.

13 Pamuk, Sevket, "Monetary History of the Ottoman Empire", Cambridge University Press, Port Chester, USA, 2000, s. 226.

14 Bayraktar, Kaya, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 2002, s. 76.

iflas etmesine neden olmuştur.¹⁵

İstanbul Bankası daha kapanmadan birbiri ardına yeni banka kurma teklifleri gelmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise Osmanlı Devleti'nin borçlanma ihtiyacı ve yüksek faiz oranlarıdır. Ayrıca, Avrupa ülkeleri – özellikle İngiltere ve Fransa – gerek dış ticaret ve gerekse Osmanlı hükümetine verilecek dış borçlar için kendileri tarafından güdümlü bankaların kurulmasının faydalı olacağını düşünmektedirler.¹⁶ 1856 ve 1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 11 adet banka kurulmuştur. 1875-1922 yılları arasında ise yabancı sermayeli 7 adet banka kurulmuştur, ayrıca 18 adet yabancı banka da şube açmıştır. İlk ulusal banka olan Ziraat Bankası'nın 1888 tarihinde kurulmasına kadar, Osmanlı Devleti'nde sadece yabancı bankalar faaliyet göstermiştir. Yabancı sermaye ile kurulmuş ya da şube açmış olan bankalar, Hazineye borç vermişler, Osmanlı Devleti'nin kendi ülkeleri ile olan ilişkilerini arttırması için çaba sarf etmişler, ulaşım ve madencilik sektörlerinde yatırıma yönelmişler ya da yatırıma yönelecek sermayedarlara aracılık etmişlerdir.

Avrupa ülkelerinde, bankacılığın gelişmesine yol açan etken sanayi devriminin gerçekleştirilmesi, dış ticaret ve sömürgecilik yoluyla sağlanan servet birikiminin sanayi sektörüne kredi olarak aktarılması ihtiyacıdır. Osmanlı Devleti'nde ise bankacılık hizmetine duyulan ihtiyaç, hazinenin borç para gereksinimine dayanmaktadır. 19. yüzyıl ortalarından itibaren, Avrupa ülkelerinin sanayi ürünlerine pazar bulmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne borç vererek, ticaret ve bankacılık alanlarında yatırımlara girişerek başlattıkları çabalar, Osmanlı'da para ve sermaye piyasalarının gelişmesine zemin hazırlamıştır.¹⁷

2. Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu

19. Yüzyıl'da yaşanan parasal gelişmeler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde bir devlet bankasının kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu

15 Akgüç, Öztin, “100 Soruda Türkiye'de Bankacılık”, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 98.

16 Kazgan, Haydar, “Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali I. Cilt”, Roma Yayınları, No. 22, Ankara, 2005b, s. 181.

17 Anbar, a.g.e., s. 28.

ihtiyacın altında temelde iki sebep vardır. Bunlardan birincisi devlet gelirleri ile giderleri arasında zaman içerisinde beliren dengesizliği giderecek avans ve kısa vadeli hazine bonolarının düzenlenmesi ihtiyacı, ikincisi ise dış borçların alınmasında ve bunlara ait anapara ve faizlerin ödenmesinde Batılı alacaklıların güvendiği bir sistemin oluşturulması ihtiyacıdır. Ayrıca gelişen mal ihracat ve ithalat piyasaları, kambiyo ve dış ödeme işlemlerinin yeni baştan düzenlenmesini gerekli kılmıştır.¹⁸ Borçlanma sürecinde merkezi devletin giderek büyüyen ihtiyaçlarının, Galata bankerlerinin boyunu aşması nedeniyle kısa vadeli kredi gereksinimleri için Devlet, daha güçlü kurumların arayışı içine girmiştir.¹⁹ Osmanlı Bankası ya da o günlerdeki adıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane bu koşullarda kurulmuştur.

Son dönem Osmanlı finans tarihi araştırmacılarından Christopher Clay'e göre Osmanlı idarecileri açısından böyle bir bankanın tesisinden hedeflenen dört amaç vardır: 1- Yerli Galata bankerlerinin hükümete verdikleri yüksek faizli kısa vadeli borçlardaki tekel haklarını kırmak ve daha düşük faizlerle borç bulmak, 2- Kurulacak banka vasıtasıyla Avrupa finans çevresine dâhil olunarak uzun vadeli borçlanmalarla altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek, 3- Vergi gelirlerinin merkeze aktarılmasını sağlayarak içeride ve dışarıda gerekli harcamaları yapabilmek, 4- Mali yapının ve idarenin yeniden düzenlenmesinde bankaya görev vermektir.²⁰

1854 yılında Kırım Savaşı sırasında yurt dışından ilk kez borçlanılmıştır. Bu borçlanma ile Osmanlı hükümeti ve Avrupa ülkeleri arasında dış borçların ödenmesi konusunda aracılık görevi üstlenecek bir devlet bankasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1856 yılında merkezi Londra'da bulunan İngiliz sermayeli "Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî / Osmanlı Bankası)" kurulmuştur.²¹ Osmanlı Bankası, 1856 yılında bir İngiliz sermaye grubunun öncülüğünde 500.000 İngiliz Sterlini sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçta, ödeme ve iskonto işlemleri yapmak üzere bir ticaret bankası olarak kurulmuş iken, 4 Şubat 1863 yılında Fransız sermayesinin katılımıyla Bank-ı Osmanî-i Şahane

18 Kazgan, a.g.e., 2005a, s. 43.

19 Pamuk, a.g.e., 2003, s. 285.

20 Bayraktar, a.g.e., 2002, s. 83.

21 TCMB, "Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası", 2008, s. 2.

adını alarak banknot ihracı ayrıcalığına ve yetkisine sahip bir devlet bankasına dönüşmüştür. Yabancı sermayeli olan bu bankanın devlet bankası özelliğine sahip olmasının nedeni; ülkede para ihracının yapılabilmesi ve parasal alana istikrar kazandırabilmektir.²² Bu bankanın uğradığı değişim sonucunda, ortaklığının yeni yapısının büyük payı Tablo 1’de görüldüğü gibi yine İngiliz sermaye grubunun olmuştur. Devlet Bankası niteliğine haiz bu ortaklıkta Osmanlı Devleti’nin payının ise sembolik olduğu görülmektedir.

Tablo 1
Osmanlı Bankası’nın Kuruluş Hisselerinin Dağılımı

Hisse Senetlerinin Sahipliği	Hisse Senetlerinin Paylaşımı (Adet)*	Ortaklık Payı (%)	Hisselerin Değeri (Fransız Frank)*
İngiliz Sermaye Grubu	80.000	%59.26	40.000.000
Fransız Sermaye Grubu	50.000	%37.04	25.000.000
Osmanlı Devleti	5.000	%3.70	2.500.000
Toplam	135.000	%100.00	67.500.000

* Hisse senetlerinin her biri 500 Fransız Frangı’nı temsil etmektedir. Kuruluşta sermayenin yarısı ödenmiş durumdadır.

Kaynak: Biltekin Özdemir, Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, 2. Baskı, Şubat 2010, Ankara, s. 36.

Osmanlı Bankası faaliyetine mütevazı biçimde başlamış ve ilk şubelerini 13 Haziran 1856’da finans merkezi Galata’da açmıştır. Ertesi ay, önemli ihracat limanı olan İzmir’de, ekim ayında da Beyrut’da birer şube açılmıştır. Yılın sonuna doğru Boğdan’daki Galati’de (Galatz) dördüncü bir şube faaliyete başlamıştır.

Bankanın imtiyaz sözleşmesindeki ilk maddede devlet bankası olduğu

22 Eldem, Edhem, “Osmanlı Bankası Tarihi”, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 89.

23 Autheman, André, “Bank-ı Osmani-i Şahane: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası”, Çev.: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, İstanbul, 2002, s. 24.

ifade edilmiştir (1. madde). Faaliyet süresi 30 yıl (5. madde) olmak üzere 2.700.000 Sterlin sermayeyle (4. madde) kurulan Banka, imtiyaz sözleşmesi uyarınca Osmanlı hukukuna tabi idi (2. madde). Ancak Bankanın idaresi ve denetimi, tüzüğü gereği Londra ve Paris'teki komitelerin tekelinde kaldı. Bankanın faaliyet merkezi olan İstanbul'daki genel müdürlüğün üyelerini dahi bu komiteler atayacaklardı. Osmanlı Bankası, hazinenin hiçbir şekilde kağıt para basmaması şartıyla (12. madde), ibrazında bedeli ödenmek üzere banknot basabilecek (9. madde), hazinenin veznedarı rolü çerçevesinde İstanbul'da hazineye ait gelirleri toplayacaktı (13. madde). Yine Banka, şubelerinin bulunduğu yerlerde hükümetin çekeceği havaleler karşılığında hazinenin gelirlerini kasasında toplayacak (13. madde), maliyeden üzerine çekilecek faizli ve vadeli borç senetlerinin karşılığını açık hesap şeklinde hükümete açacağı kredi karşılığında ödeyecekti (13. madde). Ayrıca Banka, iç ve dış borçların anapara ve faizlerini ödenmeyi (14. madde), değersiz (mağşuş) madeni paraları tedavülden kaldırmayı (15. madde) ve toplayacağı devlet gelirleri karşılığı hükümete cari hesap şeklinde kredi vermeyi üstlenmişti (16. madde). Yukarıda sayılan hizmetler karşılığında hükümet Bankaya, her bir işlevi için belirli bir ücret ödeyecek (14. madde), Banka şubeleri, Bankanın hisse senetleri ve muhtelif ticari kağıtları her türlü vergiden muaf tutulacaktı (18. madde). Ayrıca hükümet, Bankanın faaliyet göstereceği yerlerde gereken arsa ve binaları bedava karşılayacaktı (17. madde). Osmanlı Bankası'nın Londra komitesinin başına William Clay, Paris komitesi başkanlığına ise Charles Mallet atandılar. İstanbul'da ilk genel müdür, 1855'den sonra oluşturulan maliye komisyonlarında görev alan ve Osmanlı hazinesinin mali vaziyetini yakından takip eden Alexander Ploeuc oldu. Yardımcısı ise Edward Gilberston idi.²⁴

Osmanlı Devleti'nde kapitalist ekonomilere özgü para ve kredi kurumlarının gelişmesi sürecinde Osmanlı Bankası'nın özel bir yeri vardır. Bu nedenle Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi ile birlikte maliye ve ekonomi üzerindeki yabancı sermaye denetimini simgeleyen ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Avrupa sermayesi açısından Osmanlı parasının istikrarını

²⁴ Bayraktar, a.g.e., 2002, s. 80-81.

amaç edinen bu bankanın izlediği sıkı para politikalarının XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisi üzerindeki maliyetleri tartışmalıdır.²⁵ Bu dönemde Avrupa’da “maliyenin ulusallaşması” süreci yaşanmışken, Osmanlı maliyesi ise Batı baskısı, Tanzimat dönemi sonrasında Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kuruluşu ve kapitülasyonların aldığı şekille “ulusal” nitelikten gittikçe uzaklaşmıştır.²⁶

Bankanın kurulmasıyla devlet, kâğıt para basma yetkisini Osmanlı Bankası’na vermekte, böylece bağımsız para politikası izleyebilme hakkından vazgeçmiş olmaktadır. Devletin iç ve dış borçlarının anapara ve faiz ödemeleri, yıpranmış paraların dolaşımdan çekilmesi gibi işlemler Osmanlı Bankası’na bırakılmıştır. Ayrıca banka, devlete kısa vadeli borç verme işlevini de üstlenmiştir.²⁷ Osmanlı Devleti, Osmanlı Bankası faaliyette bulunduğu sürece kâğıt para çıkarmamayı ya da bir başka kuruluşa bu hakkı tanımamayı Banka ile yapılan sözleşmede taahhüt etmiştir. Ancak, sözleşmede yer alan taahhüde rağmen, bankayla uzlaşılarak iki kez kâğıt para çıkarma gereği doğmuştur.²⁸

Osmanlı Bankası ilk iki yılında çıkartmış olduğu banknotlara yüzde 50 oranında karşılık (ankes) bulundurmak zorundadır. 1865’de sözleşmede değişikliğe gidilerek karşılık %33,33’e düşürülmüştür. Bankanın banknotları altına çevirme taahhüdü yalnız İstanbul için geçerlidir. Osmanlı Bankası, banknotlarını İstanbul dışında da dolaşıma sürmek için birkaç kez girişimde bulunmuştur. Bazı şubelerinden banknotları altınla ödemeyi denemesine rağmen olumlu sonuç alamamıştır. Halk kâğıt para alışkanlığı olmadığından ve kaime deneyiminden acı anıları olduğu için eline banknot geçer geçmez bunu en kısa sürede şubelerde altına çevirmektedir. Diğer yandan bu tür bir girişim büyük altın meblağlarının atıl bırakılması anlamına gelmekteydi. Taşradaki şubelerde de banknot karşılığı altın ödeme- sinde bulunulduğunda, halk elinde banknot tutmayıp derhal altına çevirdiğinden, bu şubelerde mühim miktarlarda altın saklamak gereği ortaya çıkmıştır. Dönemin ulaşım ve iletişim imkânları göz önünde bulundurulduğunda, bu tür transferlerin Banka’nın giderlerini

25 Pamuk, a.g.e., 2003, s. 284-286.

26 Şener, Abdüllatif, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi”, İstanbul, 1990, s. 205.

27 Pamuk, a.g.e., 1999, s. 285.

28 Toprak, Zafer, “İktisat Tarihi” içinde “Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908”, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 1988, s. 234.

arttırıcı bir işlem olduğu açıktır. Bu nedenle, Osmanlı Bankası'nın emisyonu hiçbir zaman önemli bir piyasa işlevi görebilecek düzeye erişememiştir.²⁹

3. Rüşum-u Sitte İdaresi, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası

1879 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile alacaklılar arasında mevcut borçların ödenme şekli üzerinde yapılan görüşmelerde öteden beri sürülen ortak bir komisyon teklifi önerisi ve ödemelerin bu komisyonca yapılması fikri ağır basmaya başlamıştır. Bu doğrultuda başta Osmanlı Bankası olmak üzere kısa vadeli avans biçiminde iç borç veren Galata bankerleri temsilcileri ile müzakereler olumlu bir sonuç vermiş ve bunların alacaklarının sağlam bir esasa bağlanması yönündeki istekleri olumlu karşılanarak, gümrük resimleri hariç olmak üzere, 6 adet vergi gelirin –pul resmi, alkollü içkiler (ispirto) vergisi, tütün tekeli gelirleri, İstanbul, Bursa, Edirne ve Samsun ipek kozası öşür gelirleri, İstanbul ve çevresi balık avı vergisi ve tuz tekeli resim gelirleri– 10 yıl süreyle önceki yıllardan 8.725.000 lira alacaklı oldukları kabul edilen Galata bankerlerine bırakılması uygun görülmüştür. Bu işin yönetim imtiyazı da Osmanlı Bankası'nın önderliğinde kurulan ve başına Romanya Reji İdaresinde büyük başarı göstermiş olan Fransız Hamilton Long'un getirildiği, anlaşma metninde yer alan gelir türü sayısı 6 olduğu için, “Rüşum-u Sitte İdaresi” (Altı Vergi İdaresi) (1879-1880) adı verilen bir özel yönetime verilmiştir. 13 Ocak 1880 tarihinde faaliyete geçen bu idare ile sadece Galata bankerlerine olan dış borçların ödenmesi kesin bir şekilde bağlanmıştır.³⁰

Sadece ülke içindeki alacaklıları oluşturan Galata bankerlerine özel imtiyaz ve çözüm getiren ve uygulamada başarılı bir performans gösteren “Rüşum-u Sitte İdaresi”ne, en başta Fransız ve İngiliz hükümetleri ve borç tahvil hamilleri (sahipleri) itiraz etmişlerdir.³¹ Bu itirazlar üzerine Osmanlı Devleti ve alacaklı kupon sahipleri temsilcileri arasında bir anlaşmaya varılmıştır.

29 Toprak, a.g.e., s. 234-235.

30 Özdemir, Biltekin, “Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk”, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 74.

31 Özdemir, a.g.e., s. 75.

20 Aralık 1881’de (28 Muharrem 1299) adına “Muharrem Kararnamesi” denilen ve Düyun-u Umumiye İdaresi’nin kurulmasına yol açan bir anlaşma ile Rüsüm-u Sitte İdaresi tarihe karışmıştır. Bu idare ile Batılı ülkeler finans tarihinde görülmemiş bir “İltizam Şirketi”ni kurarak alacaklarının karşılığı olan vergi ve rüsumları, kendi personelleriyle ve devlet otoritesi gücündeki uygulamaları ile tahsil etme fırsatı bulmuşlardır. Batılı devletler konversiyona tabi tutularak yenilenecek olan Osmanlı dış borç tahvillerinin faiz ve anapara ödemelerini üstlenerek bu işi Cumhuriyet’in ilanına ve Lozan görüşmelerinin sonuna kadar sürdürmüşlerdir.³² Düyun-u Umumiye İdaresi’nin konseyinde; İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı delegeleri bulunmaktaydı. Konseyde, Galata bankerlerini temsil eden bir delege de yer almıştır.

Osmanlı Devleti, tuz inhisarı, tütün inhisarı, ispiro inhisarı, balık rüsümü, ipek aşarı, pul ve damga resmi, Bulgaristan emareti vergisi, Kıbrıs vergisi, Doğu Rumeli vergisi, Tömbeki resmi, gümrük varidatı fazlası, temettü vergisi fazlası gelirlerini borçlarını ödemek için Düyun-u Umumiye İdaresi’ne terk etmek zorunda kalmıştır.³³ Düyun-u Umumiye İdaresi, uygulamalarında çeşitli yenilikler yaparak başarılı bir yönetimle Osmanlı tahvillerinin anapara ve faizlerini zamanında ödemede büyük başarı gösterdiği gibi, zaman zaman gelir fazlası yaratarak bu fazlayı anlaşma gereğince Osmanlı hükümetine devretmiştir.³⁴ Avrupalı alacaklılar, Osmanlı Devleti’ne Muharrem Kararnamesi’ni ilan ettirip Düyun-u Umumiye İdaresi’ni kurdurarak Galata bankerlerini Osmanlı Devleti’nin borçlanma süreci dışına çıkartmışlardır. Böylece, iç borçlanma aracı olarak gelişen Galata bankerleri, Osmanlı Devleti’nin dış borçlanma sürecinde bu tarihten sonra devre dışı kalmışlardır.³⁵

1881 Muharrem Kararnamesi ile Düyun-u Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Fransız ve İngiliz sermayesinin hâkim olduğu Osmanlı Bankası ile bu kuruluş arasında bir işbirliği zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

32 Kazgan vd., a.g.e., 1999, s. 391-392.

33 Güvemli, Oktay, “Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e”, Cilt 3, İstanbul YMM Odası Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17-18.

34 Güvemli, a.g.e., s. 29.

35 Kazgan vd., a.g.e., 1999, s. 287.

Gerçekte, Düyun-u Umumiye İdaresi yönetimini oluşturan Osmanlı tahvilat sahiplerinin temsilcileriydi. Bu temsilciler, genellikle Fransız veya İngiliz vatandaşıydı. Bu sebeple, gerek Osmanlı Bankası gerekse Düyun-u Umumiye İdaresi, gelirlerini arttırmak için birbirlerine büyük ölçüde destek olmaya başlamışlardı. Bu desteğin en büyük örneği, demiryolu şirketlerine Osmanlı hükümeti tarafından tanınan “garanti kilometrik” için, karşılık olarak gösterilen tren güzergâhlarındaki toprakların “aşar” gelirini toplamak görevinin bankanın teklifi üzerine, Düyun-u Umumiye idaresine bırakılmasıdır. Aslında bu “garanti kilometrik” uygulamasını bulan Osmanlı Bankası’dır. Banka, demiryolu işletmeciliğini yabancı sermayeye cazip kılmak için bu usulü ortaya atmış ve Düyun-u Umumiye İdaresi’ne bu ödemenin karşılığı olan aşar vergisi gelirini toplamak olanağını sağlamıştır. Böylece hem Banka hem de İdare büyük kazançlar sağlamışlardır.³⁶

4. Osmanlı Bankası’nın Finansal Sistemdeki İşlevleri

Osmanlı Bankası’nın kuruluş amacı ve ilk yapısı ticari banka niteliğinde olmakla birlikte³⁷, (i) bankanın göstermiş olduğu başarılar, (ii) özellikle Fransız sermayesinin yatırım bankacılığı faaliyetlerini gerçekleştirme isteği ve (iii) Osmanlı Devleti’nin bir devlet bankasına olan ihtiyacı, bu bankanın her üç bankacılık işlevini de yerine getirmesine yol açmış ve bankanın Avrupa’da benzeri görülmemiş bir banka yapısına kavuşmasına neden olmuştur. 1863 tarihinden sonra Osmanlı Bankası’nın özellikle devlet bankacılığı işlevi ön plana çıkmıştır. Çünkü almış olduğu imtiyazlar ile bu konuda tek olma niteliğindedir. Ancak bankanın kuruluşundan sonraki yıllarda gerek yatırım bankacılığı gerekse ticari bankacılık faaliyetlerini gerçekleştiren rakip yabancı sermayeli bankaların ve milli bankaların kurulması, bu konularda tek olma özelliğini yitirmesine neden olmuştur. Buna rağmen bankanın yatırım bankacılığında ve ticari bankacılıkta gerçekleştirdiği faaliyetler piyasada önem arz etmiş olup tarihi değere sahiptir. Osmanlı Bankası, klasik bankacılık

36 Kazgan, Haydar, “Galata Bankerleri II. Cilt”, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 111.

37 Albaraka Türk Katılım Bankası, “Bugünkü Anlamda Osmanlı’da Bankacılık”, Bereket Dergisi, Temmuz-Ağustos-Eylül 2009, Sayı 24, s. 47.

hizmetlerinin yanı sıra sigortacılık hizmetlerinde de bulunmuştur.

4.1 Devlet Bankası Rolü

Literatürde Osmanlı Bankası'nın devlet bankası yönü ele alındığında üzerinde en çok durulan konu; bankanın, hükümetin bankacılık işlemlerini yerine getirmesi ve hazinedarlık görevleridir. Osmanlı hükümetinin banka ile ilişkisi dört başlık altında ele alınabilir: (1) Kredi ilişkisi, (2) devlet gelirlerinin hükümet adına şubeler aracılığı ile tahsili ve merkeze nakli ya da tersi, (3) devletin iç ve dış borç servisine dair işlemlerinin gerçekleştirilmesi, (4) hükümete mali konularda danışmanlık, önerilerde bulunma ve benzeri hizmetlerin verilmesi.³⁸

Osmanlı Bankası'na verilen imtiyazların başında, hamili tarafından bankaya ibraz edildiğinde bedeli ödenmek üzere banknot ihraç etmek yetkisi geliyordu. Piyasada tedavülde olacak bu banknotların değeri ilk iki sene Banka'nın "ankes"inin iki misli, daha sonra da üç mislinden fazla olmayacaktı. Buna karşılık hükümet de yapılan mukavelenin yürürlükte olduğu müddet içinde hiçbir surette kağıt para ihraç etmemeyi ve başka hiçbir bankaya aynı yetkiyi vermemeyi taahhüt ediyordu.³⁹ Osmanlı Bankası da 1863 yılında yeni ortaklık yapısına kavuşurken Osmanlı Devleti'nden bu imtiyazı elde etmiş bir banka olup, ihraç edeceği banknotlar banka imtiyaznamesinin 9. maddesi gereği tam konvertibl kağıt para niteliğindedir. Ancak bankanın çıkaracağı kağıt paranın sadece çıkarıldığı mahallerde *yasal ödeme aracı (legal tender)* olarak kabul edilmesi, banknot ihraç imtiyazını kısıtlayan bir faktör olduğu ve bankanın şube ağı genişledikçe banknotların kullanım alanının tedrici olarak genişleyeceğini göstermektedir. Bankanın ihraç edeceği banknotlara yönelik getirilen diğer kısıtlama ise 200 kuruştan daha düşük değerlerde basılamamasıdır. Banka faaliyetinin ilk iki yılında tedavüle süreceği banknotların %50,00'si, takip eden yıllarda ise %33,00'ü oranında kasasında nakit rezerv tutacaktır. Bu çerçevede 1863 yılı sonuna doğru İstanbul'da

38 Bayraktar, Kaya, "Osmanlı Bankası'nın Merkez Bankası Fonksiyonu (1863-1875)", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 3, No. 1, 2011, s. 93.

39 Kazgan, 2005a, s. 45.

30.000 Osmanlı liralık banknot ihraç edilmiştir. Yine 1864 yılından 1869 yılına kadar geçen dönemde İzmir Şubesi tarafından kademeli olarak 66.000 Osmanlı liralık banknot tedavüle sürülmüştür. Bunun dışında 1868 yılı ortalarına doğru İstanbul'da toplamda 50.000 lira değerinde 5 liralık, 1869 yılı ortalarında ise daha önce tedavüle sürülen 200 kuruşluk banknotlar yerine toplamda 40.000 lira tutarında banknotlar tedavüle sürülmüştür. Banka tarafından 1874 yılı başında tedavüle çıkarılması düşünülen 1 liralık banknotlar ise ancak 1880 yılı ortalarında ihraç edilebilmiştir. Osmanlı Bankası tarafından yapılan banknot ihraçlarının Osmanlı para piyasası içerisindeki yeri Ek 1'de yer almaktadır. Söz konusu rakamlar Tanzimat dönemi için bankanın banknot ihraç yetkisinin kayda değer bir etki yaratmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁰

Osmanlı Bankası'nın, Osmanlı hükümetinin bankası olarak asıl görevi, toplam matlup değeri 12.500.000 Frank'ı aşmayacak bir cari hesap açmasıydı. Böylece, hükümete açılacak kredi, en az altmış ve en çok doksan gün vadeli Hazine bonoları karşılığında gerçekleştirilecekti. Devlet, bu cari hesaba karşılık olarak, Banka'nın merkez ve şubesinin bulunduğu yerlerdeki devlet gelirleri göstermiştir. Ayrıca Banka yine yukarıdaki cari hesap sınırları içinde sadece Maliye Nezareti'nin ihraç edeceği ve vadesi doksan günü geçmeyecek "Sergi"leri iskonto etmeyi taahhüt ediyordu.⁴¹ Banka kuruluş şartları gereğince Osmanlı hükümetine yıllık %6,00 faiz ve azami 500.000 Sterlin tutarında kredi tahsis edecektir. Kredinin teminatını devlet gelirleri oluşturacak ve Banka'nın uygun görmesi ile kredi limiti yükseltilebilecektir. Nitekim 1869 yılında banka imtiyazına ilişkin bazı maddelerin değiştirilmesi sırasında kredi limiti aylık 300.000, yıllık 1.800.000 Sterline; 1875 yılında ise kredi limiti 2.700.000 Sterline yükseltilmiştir. Devlete açılan kredilerin banka bilançosu içerisindeki ağırlığına bakıldığında (bkz. Ek 2) bankanın en önemli müşterisinin Osmanlı hükümeti olduğu görülmektedir.

Banka'nın hükümetle arasındaki ilişkinin ikinci grubunu, devlet adına tahsilatların gerçekleştirilmesi ve hükümet tarafından gönderilecek ödeme emirlerinin yerine getirilmesi oluşturmaktadır. "*Hazine sarraflığı*" fonksiyonu

40 Bayraktar, a.g.e., 2011, s. 93-94.

41 Kazgan, 2005a, s. 45.

çerçevesinde banka şubeleri aracılığı ile devlete ait tüm gelirlerin teslim alınmasını ve bu gelir üzerine Maliye Nezareti tarafından kendisi üzerine keşide olunan havaleleri ödeme görevini yerine getirecek, bu hizmetleri karşılığında ise yıllık 20.000 Sterlin komisyon alacaktır.⁴² Diğer taraftan Banka, İstanbul ve şubesi olan diğer kentlerde her türlü hazine muamelelerini yürütmeye yetkili kılınmıştı. Ayrıca Banka, gerek iç gerek dış borçların faiz ve amortisman paylarını ödeme görevini de üstlenmişti. Banka, bu hizmete karşılık bir komisyon alacaktı.⁴³

Osmanlı Bankası'nın hükümet adına yerine getirmeyi üstlendiği bir diğer önemli hizmet iç ve dış borçların servisidir. Osmanlı Devleti'nde, faiz faktörü nedeniyle, iç ve dış borçlanma işlemleri ile para ve bankacılık işlemleri uzun yıllar azınlıkların oluşturduğu Galata bankerleri tarafından yürütülmüştür. 1863 İmtiyaznamesi'nin 14. maddesinde yer alan düzenleme çerçevesinde banka iç borçların anapara ve faizlerinin ödenmesini, dış borçların faiz ve anaparalarına mahsuben hükümet tarafından verilecek tutarların naklini banka gerçekleştirecektir. Bu iki hizmet grubu için hükümet bankaya %1,00 komisyon verecektir. Söz konusu komisyon oran ve tutarları İmtiyazname'nin bazı maddeleri üzerinde 1869 yılında yapılan değişiklik ile indirim tabi tutulmuştur. Yeni düzenleme ile bankanın alacağı %1,00'lik komisyon %0,50'ye, 20.000 Sterlinlik tutar ise 20.000 Osmanlı Lirası'na indirilmiştir. Başlangıçta sadece hükümetin vereceği tutarların ödenmesi ya da naklini üstlenme şeklindeki bu düzenleme, 1866 yılında banka ile hükümet arasında imzalanan yeni anlaşma ile daha ileri bir noktaya taşınmıştır. Bu anlaşma ile söz konusu gelir karşılıklarının, ilgili borçların ödenmesinden sonra kalan tutarları, bu anlaşma ile iç borçlanma tahvillerinin (esham-ı umumiye) anapara ve faiz ödemelerine tahsis edilmiş, bankanın bu konuda yapacağı işlemlerin düzenli olarak kamuoyu ile paylaşılmasına karar verilmiştir. Banka ile Osmanlı hükümetinin bu yönde bir düzenlemeye gitmesinin nedeni, dış borçlar ile esham-ı umumiye faiz ve anapara ödemelerinin bir düzene kavuşturulması ve yatırımcılara zamanında ödeme yapılmasının amaçlanmasıdır. Bu çerçevede

42 Bayraktar, a.g.e., 2011, s. 96-97.

43 Kazgan, a.g.e., 2005a, s. 45.

Banka, söz konusu düzenlemeye uygun şekilde gazeteler yoluyla kamuoyuna düzenli bilgilendirmeler yapmıştır. Banka, kuruluşundan 1875 yılına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nin iç ve dış borçlanmalarında önemli bir rol üstlenmiştir.⁴⁴

1863 yılında Osmanlı Bankası'nın araya girmesiyle alınan dış borç, daha önce alınanlara göre daha iyi şartlar içermektedir. 200 milyon Frank tutarındaki bu kredi, her birinin 500 Frank nominal değeri olan 400.000 adet tahvil haline getirilmiştir. Bu tahvillerin faiz oranı yıllık %6,00 olarak belirlenmiştir. Ayrıca tahvillerin yıllık amortisman payının %2,00 oranında olmasına karar verilmiştir. Krediye aracılık eden Osmanlı Bankası ve Crédit Mobilier bankaları, aslında bu iki kredinin ilk 150 milyon Franklık kısmını (300.000 adet) 360 Frank'tan; 50 milyonluk kısmını (100.000 adedini) da 340 Frank'tan iskonto etmişlerdi. Böylece kredinin Osmanlı Devleti'ne olan gerçek maliyeti %6,00 değil, %9,64 olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Osmanlı Bankası'nın aracılık yapmadığı bir önceki borçlanmasında bu oran %10,13 olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı Bankası'nın devreye girmesinin kredinin maliyetlerinin düşürülmesinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir.⁴⁵

4.2 Yatırım Bankası Rolü

Osmanlı Bankası, her zaman için bir yatırım bankası faaliyetinin ancak dış ittifaklarla mümkün olabileceğini düşünmüştür. Buna karşın, kuruluşunun ilk yıllarında birçok İstanbul firmasıyla ortak olup, yerel bankerlerin Osmanlı'daki yatırımlara katkısını sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu firmalar yaşanan iktisadi krizden olumsuz etkilenmiş, dolayısıyla Bankanın sanayi yatırımları için gerekli sermaye ve teknik beceriye sahip Batı Avrupa firmalarının desteğine başvurması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Osmanlı Bankası, dış destek arama çabaları sonucunda Fransız, Avusturyalı ve Alman sermaye grupları ile anlaşarak aralarında bir konsorsiyum oluşturmuşlardır. Konsorsiyumun katıldığı yatırımların ilk sırasında tütün inhisarı yer almaktadır. Ardından Rumeli demiryollarının uluslararası ağa

44 Bayraktar, a.g.e., 2011, s. 97.

45 Kazgan, a.g.e., 2005b, s.153.

bağlanması ve Anadolu demiryolları yapımı (Bağdat demiryolu hattının başlangıcı) konsorsiyumun katıldığı diğer yatırımlardır. Konsorsiyum, Ereğli kömür madenlerine yönelik bir inceleme de yapmıştır ancak sonuç olarak bu işin dışında kalmıştır.⁴⁶

4.2.1 Tütün Rejisi

Osmanlı Devleti'nde tütün ziraatı, tütün işleme, tütün mamulleri imalatı ve bunlara ilişkin iç ve dış talep, ekonominin dışı tam olarak açıldığı 1838 yılından itibaren devlete gelir sağlanması açısından önemli olmaya başlamıştır.

Osmanlı bankası çok defa tütün inhisarına yönelik mali tasarımlarla ilgilenmiştir. İlk olarak 1872 yılında Paris bankerleri “Fould et Cie” ve “Cahen d’Anvers” tarafından desteklenen bir tüccar grubunun hazırladığı projenin yatırımına %22,00 oranında iştirak etmeyi teklif etmiştir. Ancak bu girişim sonuçsuz kalmış ve inhisar doğrudan devlet tarafından işletilmeye devam edilmiştir. Tütün inhisarının işletilmesine ilişkin ikinci teklif 1875 yılında bir Galata bankerisi olan “Leonidas Baltazzi”den gelmiştir. Bu teklifin de sonuçsuz kalması üzerine 1881 yılında Baltazzi tekrar harekete geçmiştir.⁴⁷ Baltazzi'nin teklifi, İtalyan sistemine benzer bir tütün rejisinin kurulmasını öngörmekteydi. Böylece, tütün işletmeciliği özel sermaye gruplarına bırakılacak ve şirketin gelirlerine Osmanlı Devleti ortak edilecekti.⁴⁸ Baltazzi'nin yapmış olduğu bu son teklif üzerine, tütün gelirlerinin işletme hakkını elinde tutan Düyun-u Umumiye İdaresi, nihayet ikna edilmiş ve Tütün Rejisi kurulmuştur.

Düyun-u Umumiye İdaresi, reji sistemine kendileri aleyhine oluşacak ek maliyetlerin, rejinin karından pay almak suretiyle karşılanması konusunda garanti alması koşulu ile izin verebileceğini belirtmiştir. Böylece kurulacak yeni reji sistemi Osmanlı Devlet gelirlerini artıracığından; hem hükümetin, hem Osmanlı tahvilat hamillerinin hem de bu tahvilat sahiplerini temsil eden Düyun-u Umumiye İdaresi'nin menfaatlerine bağlı olmak zorunda kalmıştır.

46 Autheman, a.g.e., s. 107-108.

47 Autheman, a.g.e., s. 108.

48 Kazgan, a.g.e., 2006, s. 38-39.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin 10 Ocak 1883 tarihli izni ve bunu takiben Osmanlı hükümetinin 27 Mayıs 1883 tarihinde imzalanan yükümlülük defterine yazılı şartlara bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde tütün tekeli işlettirmek üzere “*Osmanlı Tütünlerini İşletme Rejisi (Tütün Rejisi Şirketi)*” kurulmuştur.⁴⁹

Tütün Rejisi Şirketi, Osmanlı Bankası ve Berlin'de faaliyet gösteren iki finans kurumundan oluşan konsorsiyum tarafından kurulmuştur. Tütün Rejisi Şirketi'nin sermayesi, yarısı yatırılmış 4.400.000 lira (100 milyon Frank) olarak saptanmış ve 200.000 hisseye bölünmüştür. Osmanlı Bankası, hisse senetlerinin %73,75'inin satışını kendisi gerçekleştirmiş ve sadece %12'sini portföyünde tutmuştur; konsorsiyumun diğer ortaklarından *Kredit Anstalt* %13.75 ve *Bleichröder Bank* ise %11,50'le şirkete iştirak etmişlerdir. Böylece tütün inhisarının işletilmesi 1 Nisan 1884 tarihinde 30 yıllığına Tütün Rejisi Şirketi'ne geçmiştir.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle sürekli artan kaynak gereksinimi, tütün için ödenen vergi kalemlerini arttırarak kırsaldaki tütün üreticisini durumunu olumsuz etkilemiştir.⁵⁰ Cumhuriyetin ilanı ile yabancılara verilen imtiyazlar gözden geçirilmiştir. 13 Haziran 1923 tarihinde Tütün Rejisi Şirketi ile Hükümet arasında bir anlaşma yapılmış ve ertesi yıl 30 Temmuz 1924 tarihinde şirketin imtiyazı iptal edilerek, “Bütün malları, hakları ve taahhütleri” Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçmiştir. 1925 tarihinde Osmanlı Devletinin ağır ve tütün üreticileri bakımından acı, hatta kanlı miraslarından biri olan Tütün Rejisi Şirketi, 4 milyon Türk Lirası'na satın alınarak devletleştirilmiş ve tütün tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır.⁵¹

4.2.2 Rumeli Demiryolları

Fabrikalardan sonra, sanayi devrinin en büyük simgesi olan

49 Kazgan, a.g.e., 2006, s. 40-41.

50 Erler, Mehmet Yavuz ve Kerim EDİNSEL, “Samsun'da Tütün Üretimi (1788-1919)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 18, Yaz 2011, s. 236.

51 Çamaş, Necdet, “Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun'un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rollerini”, www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf, s. 573.

demiryolları, Osmanlı Devleti'ne birçok yeniliğe göre erken girmiştir. Demiryolu yapımındaki asıl düşünce, merkeze uzak vilayetler üzerinde Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri denetimini güçlendirerek Devletin toprak bütünlüğünü güvence altına almaktır. Ancak demiryolu yapımı için gereken teknoloji ve para bulunmadığından, bunlar Avrupa'dan borçlanma ve imtiyaz karşılığı sağlanmıştır. Demiryollarının bu şekilde yapımı ve işletilmesi Osmanlı'nın Avrupa ile olan ilişkilerini ve Avrupa'ya olan bağımlılığını daha da arttırmıştır.⁵²

Batı Avrupa ile İstanbul arasında kesintisiz ulaşımı sağlayacak olan Rumeli Demiryolu ağının Avusturya-Macaristan kısmının yapımı, Berlin Antlaşması hükümlerince Türkiye, Bulgaristan ve Sırbistan'ın yükümlülüğündedir.⁵³ Rumeli demiryolunun Türk tarafındaki çalışmalarının imtiyazı 1869 yılında Macar kökenli bir Yahudi olup Belçika'da bankerlik yapan "Baron de Hirsh"e ait Şark Demiryolları Şirketi'ne verilmiştir. Ancak Hirsh üzerine düşeni yapmamış ve mali konulardaki ihtilaflar nedeniyle bağlantı yolunu yapmaya yanaşmamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Hirsh tarafından büyük zarara uğratılmıştır.⁵⁴ Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 1864 yılında Rumeli demiryolunun kendi topraklarındaki bağlantı hatlarının yapım işini, Osmanlı Bankası ve çeşitli sermaye gruplarından oluşan bir konsorsiyuma verme kararını almıştır. Anlaşma 20 Şubat 1865 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşma sonrasında, sermayesi 30 milyon Frank'ı bulan "Rumeli Demiryolları Bağlantı Hatları Yapım Şirketi" kurulmuştur. Bu şirketin sermayesine *Osmanlı Bankası ve grubu*^{55*} 20 milyon Frank sermaye ile katılmış olup, bu sermayenin 5.150.000 Frank tutarındaki kısmını Osmanlı Bankası tek başına koymuştur. Kalan 10 milyonu, içinde *Banque des Pays Autrichiens*'in de yer aldığı *Comptoir d'Escompte de Paris* grubu koymuştu. Şirketin başkanlığını, Osmanlı Bankası Paris Komitesi üyelerinden Andre

52 Uzun, Tayfun, "Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız", 2005, İstanbul, s. 23.

53 Autheman, a.g.e., s. 111.

54 Engin, Vahdettin, Rumeli Demiryollarından İhale Yolsuzluğu, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı 389, Mayıs 1997, s. 47.

55 Gruba dahil olan kuruluşlar; Bleichröder Bank, Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale ve Frankfurt'dan Bethmann biraderler firmalarıydı.

üstlenmiştir.

Şirket, Bulgar ve Sırp sınırlarına kadar olan iki bağlantı hattının, yani 131 kilometre demiryolunun Osmanlı Devleti adına yapımını kilometre başına götürü 175.000 Frank olarak saptanmış bir bedel karşılığında taahhüt etmiştir. Şirket, harcamalar için teminat olarak hatların işletme hasılatının ve çeşitli vergilerin gösterildiği yirmi beş yıl vadeli, %7,00 faizli avans verilmiştir. Şirket, demiryolu yapımı işini Paris'teki Vitali Firması'na devretmiş ve bu firmaya kilometre başına 155.000 Frank'tan taahhütte bulunmuştur. Çalışmalar 1887'de tamamlanmış ve hatlar işletmeye açılmıştır. Kuruluşundan itibaren hissedarlarına yılda %5,00 temettü payı sağlayan bağlantı hatları şirketi, devletin kendisine olan borcunu tamamen ödemesinin ardından 1896'da tasfiye edilmiştir.⁵⁶

4.2.3 Anadolu Demiryolları

Devletin Avrupa'daki parçasına göre çok geri kalmış olan doğu bölgesini kalkındırmak isteyen Osmanlı hükümeti, Asya vilayetlerinde demiryolu yapımına, özellikle Bağdat hattının başlangıcını oluşturabilecek olan bölgelere çok önem veriyordu. II. Abdülhamit tahta çıkınca bu muazzam projenin mütevazı başlangıcı olan 92 kilometrelik Haydarpaşa-İzmit hattı, işletmeyi de doğrudan üstlenen devlet tarafından yapılmıştır. Ancak hükümet bu hattı Ankara'ya kadar uzatmak istiyordu.⁵⁷

Osmanlı Asyası'nı baştanbaşa katedecek olan bu projede, iki ana güzergah üzerinde durulmaktaydı. Bu güzergahlardan ilkinde göre, demiryolu "İzmir Afyonkarahisar – Eskişehir – Ankara – Sivas – Malatya – Diyarbakır – Musul'dan geçip, Bağdat'a ulaşacaktı. İkinci güzergah ise; İzmir – Eskişehir – Kütahya – Afyon – Konya – Adana – Halep – Ambarlı'dan geçip, Fırat'ın sağına izleyerek Bağdat'a ulaşacaktı. Bağdat Demiryolu imtiyazı için rekabet edenler arasında, İngiliz ve Fransız sermayeli Osmanlı Bankası'nın başını çektiği bir grup ve yine Collas tarafından temsil edilen ikinci bir Fransız mali grubu daha vardı. Meydanı bu gruplara bırakmak istemeyen İngiltere'nin, Duyun-u

⁵⁶ Autheman, a.g.e., s. 113.

⁵⁷ Autheman, a.g.e., s. 115.

Umumiye İdaresi'ndeki temsilcisi Sir Vincent Caillard'ın öncülüğündeki başka bir İngiliz grubu, Fransızları devre dışı bırakıp ayrıcalığı almak için çaba harcıyordu.⁵⁸

Demiryolunun geçeceği bölgelerin az gelişmiş olması, mesafelerin çok uzun olması^{59*} gibi nedenler, bu demiryolu projesinin karlılığı hakkında kuşkulara neden olmuştur. Çok sayıda yabancı grup ve Osmanlı Bankası'nın da dahil olduğu sermaye grupları bu demiryolunun yapımında kararsız kalmışlardır. Sonuç olarak, 1888 yılında Ankara hattı imtiyazını Haydarpaşa-İzmit hattıyla birlikte Deutsche Bank satın almıştır. Böylece Osmanlı Bankası, Anadolu demiryolu yapımının bu hattında devre dışı kalmıştır.⁶⁰

Konya'ya kadar varan demiryolu hattının Bağdat ve Basra'ya uzatılması için tekrar Almanlarla anlaşmaya varılmıştır. 1903 tarihli yeni ayrıcalığın şartlarına göre yeniden kurulan Osmanlı Bağdat Demiryolu Şirketi, başlangıçta 15 milyon Frank sermayeye sahip olup, paylarının yüzde 40'ı Deutsche Bank'a, yüzde 40'ı Osmanlı Bankası'na ve yüzde 20'si de diğer Osmanlı mali kuruluşlarına aittir. Ankara hattında devre dışı kalan Osmanlı Bankası, yeni kurulan bu şirkete sermayedar olarak katılmayı başarmıştır.⁶¹ Şirketin on bir üyeli Yönetim Kurulunun üç üyesi Anadolu Demiryolu Kumpanyası'ndan, üç üyesi Osmanlı vatandaşları arasından seçilerek "Şirketin Türk ve Alman" niteliği korunmak istenmiştir. Ancak daha sonra bu sayı yirmi yediye çıkarılmıştır. Üyelikler, Deutsche Bank tarafından seçilen sekiz Alman; Osmanlı Bankası tarafından seçilen sekiz Fransız, iki İsviçreli, bir Avusturyalı; Anadolu Demiryolu Kumpanyası tarafından seçilen üç Alman, dört Türk ve bir İtalyan şeklindedir.⁶²

58 Albayrak, Mustafa, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 6, 1995, s. 10-11.

59 Marmara Denizi ile Bağdat arası yaklaşık 2.300 kilometre uzunluğundadır.

60 Autheman, a.g.e., s. 115.

61 Ortaylı, İlber, "İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu", 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479, 1981, s. 86.

62 Albayrak, a.g.e., s. 20.

4.2.4 Beyrut Limanı

Beyrut Limanı'nın işletilmesi amacıyla kurulan *Compagnei du Port de Beyrouth* (Beyrut Limanı Kumpanyası) 21 Haziran 1888'de kurulmuştur. 5 milyon Frank'lık şirket sermayesine; Beyrut-Şam Yolu Şirketi 2.2 milyon Frank, Osmanlı Bankası 1.3 milyon Frank, *Comptoir d'Escompte* 250.000 Frank ve *Banque de Paris et des Pays-Bas* 250.000 Frank ile iştirak etmişlerdir. 750.000 Frank (1.500 hisse) ise Beyrut piyasasına ayrılmıştı. *Kont de Perthuis*'in başkanlığını yaptığı şirketin on bir üyeli idare heyetinde Osmanlı Bankası'nın üç sandalyesi vardır. Beyrut Limanı Kumpanyası'nın kuruluşu, Osmanlı Bankası tarihinde anlamlı bir olaydır. Böylece Fransa, büyük çoğunluğu Fransızların elinde olan Osmanlı Bankası'nın hareket çizgisini Fransa'nın Doğu'da izlediği siyasetin yörüngesine sokmaya çalışmıştır.

Genel kural olarak, kuruluş aşamasında, yer aldığı yatırımların sermayesinden büyük payları elinde tutmak istemeyen Osmanlı Bankası, kendi hisse senetlerinin büyük çoğunluğunu elden çıkartmıştır. 1892'ye gelindiğinde şirket sermayesinin sadece %10,00'u Osmanlı Bankası'ndadır. Beyrut Limanı'nın yapımı 1894'te tamamlanmış ve 1 Ocak 1895'te işletmeye açılmıştır. Osmanlı Bankası iştirakini zamanla küçültmüş olsa da hem şirketin bankacısı olmaya hem de idare heyeti içinde önemli rol oynamaya devam etmiştir.⁶³

4.2.5 Beyrut Gaz Şirketi

Osmanlı Bankası, aynı dönemde Beyrut'taki kamu hizmetlerinin bir başka dalındaki bir yatırımla daha ilgilenmiştir. Banka 1877'de, *Alexandre de Girardin*'in iki yıl önce aldığı, gazla aydınlatma imtiyazını işletmek için kurulmuş 800.000 Frank sermayeli bir şirketin %36,00 hissesini satın almıştır. İdare heyetindeki yedi üyeden başkan ve başkan yardımcısı da içinde olmak üzere üçü Osmanlı Bankası'ndandı ve dolayısıyla şirket yönetiminde Banka'nın büyük ağırlığı vardır.

Beyrut Gaz Şirketi girişimi başarılı olamamıştır. Bireysel açıdan petrol lambası kullanımı daha ekonomik olduğundan tesisler tam kapasite

63 Autheman, a.g.e., s. 119-120.

çalıştırılmamış ve işletme zarar etmiştir. Sonunda Banka, 1899 yılında Beyrut Gaz Şirketi'ndeki bütün hisselerini 240.000 Frank karşılığında Beyrutlu bankerler Sabbagh ve oğluna devretmiştir.⁶⁴

4.2.6 Selanik-İstanbul Demiryolu Bağlantısı

Selanik-İstanbul arasında demiryolu yapımı ve işletme imtiyazı 8 Ekim 1892 tarihli bir fermanla Fransız Sefarethanesi'nin bankerleri olan Fransız tebaalı Rene Baudeuy'ya verilmişti. Aslında bu ferman, Selanik-Dedeoğaç arasındaki demiryolu hattının inşaatı ve işletmesi ile ilgili olup Rumeli demiryollarını Selanik'e bağlayacaktı. Bu bağlantı hattı Ferecik istasyonundan başlıyor, Dedeoğaç-Edirne hattı üzerinden Gümülçine'ye geçiyor, oradan Ege sahillerine 15 kilometre yaklaşarak bir kavis çizdikten sonra Drama'ya ve Serez Nehri üzerinden Serez'e varıp, oradan da Struma Vadisi'ni katederek Polyanya Gölü kenarından geçip Selanik'e varıyordu. Osmanlı hükümeti, bu 511 kilometrelik hat için şirkete kilometre başına yılda 15.600 Frank'lık bir garanti tanıdı. Bu garantiye karşılık olmak üzere de tahsilatı Duyun-u Umumiye İdaresine ait olan Dedeoğaç, Gümülçine, Serez, Drama sancaklarının öşrünü göstermişti. Banker Rene Baudeuy, bu imtiyazı elde ettikten sonra Osmanlı Bankası, Vikont Kinen ve Ortakları ile birleşerek bu hattı inşa edecek ve işletecek şirketi kurmuştur. *Selanik-İstanbul Bağlantısı Demiryolları Şirketi* adını alan bu kuruluş, bir Osmanlı anonim şirketi olarak Osmanlı kanun ve nizamlarına tabi olmuştur.⁶⁵

Hem girişimcilerin hem hükümetin sıkıştırması üzerine Osmanlı Bankası, hattın karlılığı konusundaki olumsuz görüşüne rağmen Selanik-İstanbul bağlantı girişimini himayesine almayı kabul etmiştir. Osmanlı Bankası bu girişimin içinde bulunarak, hem padişahın isteklerini karşılamayı hem de Alman sermayesinin Rumeli demiryollarına tek başına egemen olmasına engel olmayı hedeflemiştir. Osmanlı Bankası bu işin karlılığına inanmadığından sermaye iştiraki mütevazı boyutlarda kalmıştır. Söz konusu

⁶⁴ Autheman, a.g.e., s. 121.

⁶⁵ Türkiye'de Demiryolunun Tarihi Gelişimi (ty), <http://ihsaniyeistasyon.tr.gg/Demiryolu-Tarihi-.htm>, (Erişim Tarihi: 27.04.2012).

işletmenin tahvilleri bir dizi işleme yol açmış ve bankanın bu işlemlerden kârı 3.531.795 Frank'a ulaşarak, satın aldığı hisse senetlerinin çok üzerine çıkmıştır. Demiryolu hattının yapımı 1896'da tamamlanmış ve hat işletmeye açılmıştır.⁶⁶

4.2.7 İzmir-Kasaba Demiryolu

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu İzmir-Kasaba arasındaki 98 kilometrelik hattır. 1863 yılında inşasına başlanılan hat iki yıl sonra hizmete girmiştir. Hattın imtiyazını 1863 yılında Edward Price adlı bir İngiliz elde etmiş, daha sonra işi bir İngiliz demiryolu şirketine devretmiştir.⁶⁷ 1881 yılında, Osmanlı Bankası'nın Londra şubesi ve Komite'nin birçok İngiliz üyesi bu şirketin 25.937 adet hissesinin büyük bölümünü satın almışlardır. 1885 yılından itibaren de idare heyeti başkanlığına bankanın bir idarecisi getirilmiştir. Bu tarihlerde şirket herkesin gözünde Osmanlı Bankasına sıkı sıkıya bağlıdır. 1890 yılında şirketin durumunun bozulması ve padişahın İngilizlerin İzmir bölgesinde kazandıkları ağırlığı azaltma isteği üzerine 1893 yılında Belçikalı bir işadamı ile demiryolu imtiyaz anlaşması yapılmıştır. İmtiyaz sahibinin oluşturduğu bir mali konsorsiyum ile 16 milyon Frank sermayeyle "*Societe Anonyme Ottomane du Chemin de fer Smyrne-Cassaba et Prolongements* (İzmir-Kasaba Demiryolu ve Uzantıları Osmanlı Anonim Şirketi)" isimli şirket kurulmuştur. Bu şirket içerisinde Osmanlı Bankası'nın iştiraki sadece 500.000 Frank olmasına rağmen idareci koltuklarının çoğunluğu (12'de 7) Banka'ya verilmiştir. Osmanlı Bankası, İzmir-Kasaba demiryolu hattı ve Alaşehir-Afyonkarahisar demiryolu hattının yapımları sırasında kurulan yeni şirketin yatırımının finansmanında ve eski İngiliz şirketine ödenecek borçlar için çıkartılan tahvil satışlarında ve bunu takip eden işlemlerde önemli kârlar elde etmiştir.⁶⁸

66 Autheman, a.g.e., s. 132.

67 Türkiye'de Demiryolunun Tarihi Gelişimi (ty), <http://ihsaniyeistasyon.tr.gg/Demiryolu-Tarihi-.htm>, (Erişim Tarihi: 27.04.2012).

68 Autheman, a.g.e., s. 133-134.

4.2.8 Selenitza (Selenice) Madenleri

Arnavutluk içerisinde, Adriyatik kıyısındaki Valona (Avlonya) Limanı'na yirmi kilometre kadar uzaklıkta yer alan "bitüm" yataklarının imtiyazı mülk sahibi olan Hazine-i Hassa tarafından iki girişimciye verilmiştir. İşletmenin finansmanı, ileride yatırıma iştirak etmeyi öngören Osmanlı Bankası İstanbul Şubesi'nin verdiği kredilerle sağlanmıştır. Krediler geri ödenemediğinden 1885 yılında Osmanlı Bankası alacaklarına karşılık imtiyazı devralmıştır. Önceleri maden yatakları vekâleten işletilmiştir. 1891 yılında Osmanlı Bankası yatakların işletmesini bu amaçla kurulan 2.500.000 Frank sermayeli, "*Société des Mines Selenitza*" adındaki şirkete bırakmıştır. Şirketin 5.000 hisse senedinden 4.100'ü bankanın elinde bulunmaktadır. Ancak maden yataklarının limana uzak oluşundan dolayı işletme zarar etmiştir. Osmanlı Bankası, Fransa'da gerek imar işlerinde (yol kaplaması), gerekse tarım sektöründe (haşere ilaçları) pazar arayarak bitüme değer kazandırmaya çalışmasına rağmen üretim mütevazi düzeylerde kalmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Avlonya bölgesi İtalyan ordusu tarafından işgal edilince madende çalışmalara zorunlu olarak ara verilmiştir. 1918 yılında maden bir İtalyan grubuna devredilmiş ve şirket tasfiye edilmiştir.⁶⁹

4.3 Ticari Banka Rolü

Osmanlı Bankası yukarıda sayılan altyapı girişimlerinin yanı sıra mevduat toplama ve ticari işlemlere aracılık etme görev ve yetkisine de sahip olan bir banka konumundadır. Banka'nın kısa süre içerisinde göstermiş olduğu başarılar, halkın ilgisini çekmiş ve halk nezdinde güvenilir bir banka imajına sahip olmasını sağlamıştır. Böylece Banka, giderek genişleyen müşteri portföyüne kavuşarak, bir ticari banka kimliğine bürünmeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1890 yılından başlayarak şube sayısını artırmaya önem veren Banka, 1910'dan sonra sayısı iyice artan şubeleri sayesinde piyasa üzerindeki etkisini daha da güçlendirmiştir.

Osmanlı Bankası, halkın %80'inin tarım faaliyetleri ile uğraştığı Osmanlı Devleti'nde tasarruflara talip olmuştur. Bu amaçla fakirlerin de

⁶⁹ Autheman, a.g.e., s. 134-135.

zenginler gibi tasarruf yapması gerektiği, Banka tarafından ilanlar ile halka duyurulmuştur. Banka, en küçük tasarruflara dahi talip olduğunu ve en az üç ay vadeden başlamak üzere bu tasarrufları değerlendireceğini ilan etmiştir. Bu tasarruflara uygulanacak faiz oranları, günümüzde olduğu gibi vadeye ve yatırılan tutara göre değişiklik göstermiştir. Bu amaçla hızla şubeleşme yoluna gidilerek, halkın tasarruflarının toplanması amaçlanmıştır.⁷⁰ 1914 yılı itibarıyla Bankanın açmış olduğu şube sayısı – sonradan kapatılanlar da dahil olmak üzere– Ek 5 ve Ek 6’da görüldüğü gibi 91’e ulaşmıştır. Osmanlı Bankası’nın şubeleşmesi ile ulaşmış olduğu büyüklük, Bankayı döneminin en büyük bankalarından biri haline getirmiştir.⁷¹

Banka ayrıca, tüccarlar için bir Tüccar Sandığı kurarak cari tüccar hesapları açmıştır. Bu hesaplara sahip olan tüccarlar, bankadan tret karneleri alabileceklerdi. Bu tretler, tesliminde ödenme şeklinde yapılandırılmıştı. Böylece tüccarlar, banka aracılığıyla kıymetli evraklarla ödeme yapma olanağına kavuşmuştur. Banka, bu tretlerin ödenmesinde herhangi bir komisyon almayacağını beyan etmiş ve bütün tüccar senetlerini makul ve şartlara göre değişebilen bir iskonto haddi ile kırma yoluna gitmiştir. Osmanlı Bankası’nın bu hizmetlerin tamamını, batılı bankaların Avrupalı tüccarlara verdiği hizmetlerin standardında ve kalitesinde sunması, daha önce yüksek komisyonlar ödeyerek bu hizmetleri Galata bankerlerinden almaya çalışan tüccarların Banka’ya olan ilgilerini arttırmıştır. Bu hizmetlerin eskiye oranla daha düşük maliyetlerle yapılması, tüccarların işlem maliyetlerinin ve bununla paralel olarak malların fiyatlarının düşmesini sağlayarak tüketiciler üzerinde de olumlu etkilerde bulunmuştur. Banka ayrıca işlemlerini gerçekleştirdiği kambiyo kurlarını önceden ilan ederek, ithalat ve ihracat işlemlerinde birçok soruna neden olan kambiyo istikrarının sağlanmasında önemli rol oynamıştır.⁷² Bankanın ticari senetler ve krediler için belirlediği kurallar, piyasada modern

70 Kazgan, Haydar, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi”, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul, 1997, s. 51.

71 Clay, Christopher, “The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 26, No. 4 (Nov., 1994), s. 590;610.

72 Kazgan, a.g.e., 1997, s. 52-53.

bankacılık usullerinin yerleşmesine yardımcı olmuş, ayrıca faiz oranı ve iskonto oranının kredi hacminin genişletilip daraltılmasında bir enstrüman olarak kullanımının önünü açmıştır.⁷³

4.4 Osmanlı Bankası ve Sigortacılık Faaliyetleri

Şubat 1893'te İstanbul'da, Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi ve Reji İdaresi'nin katılımcı olduğu ve sermayesi 10 Osmanlı Liralık 40.000 hisseye bölünmüş toplam sermayesi 440.000 Osmanlı Lirası olan “Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi” (*Osmanlı Umum Sigorta Şirketi / La Societe Generale d'Assurances Ottomane*) kurulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk yerli sigorta şirketi yabancı sermayeli olarak kurulmuştur. Şirketin acenteliğini Osmanlı Bankası ve Tütün Rejisi'nin devlet dahilindeki şubeleri yürütmüştür. Kurulan bu yeni şirketle birlikte İstanbul'da yangın sigortası şirketi sayısı 38'e yükselmiştir. Yangın, hayat ve nakliyat sigortası dallarında faaliyet gösterme niyetindeki *Osmanlı Umum Sigorta Şirketi* için dönemin İngiliz konsolosu “risklerin çok büyük olduğu bu şehirdeki bir sigorta işi için oldukça küçük görünen bir sermayeye sahip olduğu” fikrinde olsa da piyasadaki diğer şirketler için ciddi bir rakip olduğu kısa zamanda anlaşılmıştır. Adının ve işlemlerinin Türkçe olması sayesinde yerli müşterileri çeken şirket, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin desteğiyle zarar durumlarında çabuk ödeme yapabilme gücüne sahip olmuştur. Yabancı sermayeli oluşuna rağmen piyasadaki diğer şirketlerce “yerli” bir rakip olarak görülmüştür.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan sigorta şirketleri, faaliyetlerinde bankalarla yakın işbirliği içine girmişlerdir. Pek çok sigorta şirketi belli başlı merkezlerde şubeler/temsilcilikler açmakla birlikte, başta Osmanlı Bankası olmak üzere yabancı bankalar komisyon karşılığında sigorta şirketlerinin işlemlerine yardımcı olmuştur. Örneğin, Osmanlı Umum Sigorta ve Union Sigorta şirketlerinin işlemleri Osmanlı Bankası şubelerinde, Alman

73 Bayraktar, a.g.e., 2011, s. 99.

74 Baskıcı, Murat, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 57, Sayı 4, 2002, s.7.

sigorta şirketlerinin işlemleri ise *Deutsche Orient Bank*'ın İstanbul, Edirne, Bursa, Adana, Tarsus, Mersin şubeleri ile *Deutsche Palastina Bank*'ın Van şubesinde yürütülmüştür.⁷⁵

5. Milli Bankacılık ve Osmanlı Bankası

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), Osmanlı Bankası'nın faaliyetleri üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Banka, bir taraftan Osmanlı hukukuna uyumlu çalışmasıyla Fransa ve İngiltere'nin gözünde bir 'düşman kuruluş' olarak görülmüş, diğer yandan da, İngiliz ve Fransız ortakları sebebiyle Osmanlı Devleti nezdinde güvenilirliğini yitirmiştir. O tarihte, Fransız ve İngiliz banka müdürleri görevlerini bırakmışlardır. Hükümet, Banka'nın banknot ihraç etme imtiyazı kaldırmış ancak diğer faaliyetlerine devam etmesine izin vermiştir.⁷⁶

İttihatçıların savaş yıllarında ekonomiyi millileştirme yönündeki çabaları bankacılık alanında da kendisini göstermiştir. Milli bankacılık düşüncesinin oluşmasında ve uygulamaya konulmasında milli iktisat politikası belirleyici olmuştur. Nitekim, İttihat Terakki yönetimi, Osmanlı Bankası'nın yerine, sermayesi tamamen Türk olan milli bir bankanın kurulmasının ülkenin ekonomik bağımsızlığı için şart olduğunu düşünmüştür. Bu düşüncenin temelinde, büyük ölçüde, İttihat Terakki Partisi ile Osmanlı Bankası arasındaki giderek kopma noktasına gelen ilişkiler yatmaktadır.⁷⁷ Çünkü, Osmanlı Bankası, hükümetin ne zamandır devam eden finansman taleplerini, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Banka'nın bu ülkelerdeki faaliyetlerine el koyması nedeniyle reddediyordu. Ayrıca Banka sermayesinin neredeyse tamamının itilaf devletleri sayılan bu düşman ülkelerin vatandaşlarına ait olması ve Banka'nın İngiliz ve Fransız vatandaşlar tarafından yönetilmesi nedeniyle hükümetin banka ile gerçekleştirmek istediği faaliyetlerde sürekli engel çıkartılıyordu. Bu nedenlerden ötürü, Osmanlı hükümeti ile Osmanlı Bankası ilişkilerinin savaş dönümde sağlıklı bir şekilde işlemesi sadece dört

75 Baskıcı, a.g.e., s. 23.

76 Özdemir, a.g.e., s. 36.

77 Oktar, a.g.e., s. 8.

ay sürebilmiştir.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nde milli bir bankaya sahip olma düşüncesi bir süredir Meclis-i Mebusan'da da dile getiriliyordu. Avrupa sermayesine bağımlı olmaktan kurtulabilmek için güçlü bir ekonomiye ve güçlü kurumlara sahip olmanın gerekliliğine inanılıyordu. Milli iktisat politikaları, milli bankacılığın gelişmesini desteklemiş ve milli bağımsızlığın iktisadi bağımsızlıkla ancak mümkün olabileceğini vurgulamıştır.⁷⁹

Savaşın başlaması ile birlikte çıkagelen zorluklar, ülke içinden Türk maliyecilerini, iktisatçıları ve düşünürlerini milli bir banka kurulması yolunda harekete geçirmiş ve gelen istek ve baskıların da sonucunda, Osmanlı Devleti 1917 yılı başında 4 milyon lira sermaye ile yönetim merkezi İstanbul'da olan 'İtibar-ı Milli Bankası'nı kurmuştur. Osmanlı Devleti, bu bankanın zamanla devlet bankası sıfatı ile Osmanlı Bankası'nın işlevini üstlenmesini hedeflemiştir. Bu bağlamda taşrada da Konya Milli İktisat Bankası, Kayseri Köy İktisat Bankası, Milli Aydın Bankası ve Manisa Bağcılar Bankası gibi ulusal bankalar kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri 10 Mart 1924 tarihli bir sözleşme ile yeniden düzenlenen Osmanlı Bankası, para basma imtiyazını devretmiş ancak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın^{80*} kuruluşuna kadar devlet bankası olarak hazine işlemlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Para basma imtiyazı ve yetkisi 1215 sayılı Kanunla 1931'de kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na geçince, Osmanlı Bankası, Haziran 1933 tarihli bir sözleşme ile ticaret bankası, 1952 tarihli sözleşme ile de tamamen özel bir banka kimliğine dönüşmüştür. 1969 yılında ana sermayedar Grup Paribas'in isteği doğrultusunda, Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'daki şubelerini Grindlays Bank'a devreden Osmanlı Bankası, bu tarihten itibaren yalnızca Türkiye sınırları içerisinde hizmet vermeye başlamıştır. 1993'e gelindiğinde anonim şirket statüsüyle yeniden yapılanan Banka'nın çoğunluğu oluşturan Paribas Grup hisseleri, Haziran 1996'da Garanti Bankası'na ait olan

78 Eldem, a.g.e., s. 268.

79 Oktar ve Varlı, a.g.e., s. 8.

80 İlk kuruluş adı "Cumhuriyet Merkez Bankası"dır.

Clover Investments tarafından satın alındı ve Banka Doğu Grubu'na katılmıştır. 31 Ağustos 2001 tarihi itibarıyla Doğu Grubu bünyesindeki Körfezbank ile birleşen Osmanlı Bankası, 21 Aralık 2001'de ana hissedarı Garanti Bankası'nın bünyesine dahil olmuştur.⁸¹

6. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde kapitalist ekonomilere özgü finansal kurumların gelişmesi sürecinde Osmanlı Bankası'nın önemli bir yeri vardır. Tanzimat dönemi sonrasında yabancı ülkelerin Osmanlı üzerindeki baskısının siyasi ve ekonomik olarak iyice arttığı bir dönemde, Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye İdaresi ile birlikte maliye ve ekonomi üzerindeki yabancı sermaye denetimini simgeleyen önemli bir örneği oluşturmaktadır.

Osmanlı Bankası, hem ticari banka, hem yatırım bankası hem de devlet bankası fonksiyonlarını içerisinde barındıran bir bankadır. Bankanın devlet bankası fonksiyonu olarak merkez bankalarına özgü kağıt para basma yetkisine sahip olduğu görülmektedir. İç borçlanmada aktif rol alan banka dış borçlanmada da önemli bir garantör olmuştur. Bunların dışında Osmanlı Bankası dönemin pek çok yabancı sermayeli yatırımına iştirak etmiş, çiftçi ve tüccara kredi sağlamıştır. Banka, Osmanlı Devleti'nin merkez bankası gibi çalışıp hem iç hem dış borçlanmada hazineyi rahatlatırken takdir toplamış, İngiliz ve Fransız sermayeli oluşu ve Avrupa ülkelerinden yönetilmesi yönüyle de pek çok çevrede kuşku ile karşılanmıştır.

Osmanlı Bankası, dönemin kamu maliyesinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Osmanlı Bankası'nın kurulması Avrupalı girişimcilerin devlet içerisindeki doğrudan yatırımlarının artmasını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin finansal açıdan Avrupa'yla entegrasyon sürecini hızlandırmış ve Osmanlı'da bankacılığın ve sermaye piyasalarının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

81 Özdemir, a.g.e., 2010, s. 38-40.

Kaynakça

- Akgüç, Öztin (1992), 100 Soruda Türkiye’de Bankacılık, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Al, Hüseyin (1998), Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi – 1: Tanzimat’a Kadar Osmanlı Devleti’nde Bankacılık Faaliyetleri, *Active Dergisi*, No. 1.
- Albaraka Türk Katılım Bankası (2009), Bugünkü Anlamda Osmanlı’da Bankacılık, *Bereket Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül, Sayı 24.
- Albayrak, Mustafa (1995), Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 6.
- Anbar, Adem (2009), Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914, *Maliye Finans Yazıları*, Yıl 23, Sayı 84.
- Autheman, André (2002), Bank-ı Osmanî-i Şahane: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı Bankası, Çev.: Ali Berktaş, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Baskıcı, Murat (2002), Osmanlı Anadolusunda Sigorta Piyasası: 1860-1918, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 57, Sayı 4.
- Bayraktar, Kaya (2011), Osmanlı Bankası’nın Merkez Bankası Fonksiyonu (1863-1875), *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, No. 1.
- Bayraktar, Kaya (2002), Osmanlı Bankasının Kuruluşu, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2.
- Cezar, Yavuz (2005), “Economy and Taxation, The Role of the Sarrafs in Ottoman Finance and Economy in the Eighteenth and Nineteenth Centuries,” Editor: Imber, Colin, *Frontiers of Ottoman Studies, Volume 1*, I. B. Tauris & Company Ltd, London, GBR.
- Clay, Christopher (1994), The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26,

No. 4.

- Çamaş, Necdet (2006), “Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun’un Tarımsal ve Sosyo-Ekonomik Yaşamı Üzerindeki Rollerini”, www.kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/033.pdf.
- Eldem, Edhem (1999), Osmanlı Bankası Tarihi, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Engin, Vahdettin (1997), Rumeli Demiryollarından İhale Yolsuzluğu, Türkiye Mühendislik Haberleri, Sayı 389.
- Erler, Mehmet Yavuz ve Kerim Edinsel (2011), “Samsun’da Tütün Üretimi (1788-1919)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 4, Sayı 18.
- Güvemli, Oktay (2000), Türk Devletleri Muhasebe Tarihi: Tanzimat’tan Cumhuriyete, Cilt 3, İstanbul YMM Odası Yayınları, İstanbul.
- Kazgan, Haydar (2006), Galata Bankerleri, II. Cilt, Orion Yayınevi, No. 09, Ankara.
- Kazgan, Haydar (2005a), Galata Bankerleri, I. Cilt, Orion Yayınevi, No. 01, Ankara.
- Kazgan, Haydar (2005b), Osmanlı’da Avrupa Finans Kapitali I. Cilt, Roma Yayınları, No. 22, Ankara.
- Kazgan Haydar, Toktamış Ateş ve Murat Koraltürk (1999), “Osmanlı Devleti’nde Finansal Faaliyetler ve Kurumlar: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e,” *Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi: Kuruluştan Cumhuriyet’e*”, Cilt 1, Proje Koordinatörü Serpil Teoman, Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Kazgan, Haydar (1997), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- Oktar, Suat ve Arzu Varlı (2009), İttihat ve Terakki Dönemi’nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibarı Milli Bankası, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt XXVII, Sayı II.
- Ortaylı, İlber (1981), İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı

İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479.

- Özdemir, Biltekin (2010), Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüzyıl Süren Boyunduruk, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, 2. Baskı, Ankara.
- Pamuk, Şevket (2003), Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, K Kitaplığı, 6. Baskı, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2000), *Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Port Chester, USA.
- Şener, Abdülatif (1990), Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi, İstanbul.
- TCMB (2008), Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Toprak, Zafer (1998), "İktisat Tarihi" içinde Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi.
- Türkiye'de Demiryolunun Tarihi Gelişimi (ty), <http://ihsaniyeistasyon.tr.gg/Demiryolu-Tarihi-htm>, (Erişim Tarihi: 27.04.2012).
- Uzun, Tayfun (2005), "Osmanlı'dan Günümüze Demiryollarımız", İstanbul.

Ek 1

Osmanlı Bankası Banknotlarının İhraç ve Tedavülü (1863-1875)

Yıllar	Toplam İstanbul İhracı (Lira)	Toplam İzmir İhracı (Lira)	Toplam İhraç (Lira)	Toplam Tedavül (Lira)	Tedavülün İhraca Oranı (%)
1863	29.992	0	29.992	8.726	29,09
1864	29.992	10.000	39.992	7.436	18,59
1865	29.992	26.000	55.992	25.230	45,06
1866	29.992	46.000	75.992	39.885	52,49
1867	29.992	51.686	81.678	42.494	52,03
1868	50.002	57.686	107.688	96.551	89,66
1869	239.985	65.686	305.671	246.440	80,62
1870	239.907	65.686	305.593	68.531	22,43
1871	239.903	65.686	305.589	134.000	43,85
1872	239.896	65.686	305.582	247.600	81,03
1873	239.890	65.686	305.576	222.800	72,91
1874	339.540	65.686	405.226	324.500	80,08
1875	438.498	65.686	504.184	109.000	21,62

Kaynak: Edhem Eldem, “Osmanlı Bankası Tarihi”, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 482.

Ek 2

Osmanlı Bankası Bilançosunun Başlıca Aktif Kalemleri (1863-1895)

Yıllar	Likidite	Yatırımlar	Cari Hesaplar	Avanslar	Hükümet Avansları
1863	1.875.717		513.506	235.698	407.018
1864	2.497.683		1.178.463	525.407	246.302
1865	2.490.870		566.499	496.156	453.759
1866	2.761.813		991.494	386.438	198.114
1867	2.816.569		960.926	693.592	195.519
1868	3.174.461		1.462.348	524.876	292.229
1869	3.263.887		2.417.524	525.290	2.202.909
1870	3.321.038		1.122.764	884.443	1.534.179
1871	2.881.661		817.911	914.247	2.206.146
1872	3.394.815		1.402.052	813.859	425.453
1873	4.053.457		1.488.486	284.468	1.702.863
1874	5.368.752		4.907.267	1.889.675	4.299.432
1875	2.471.309		2.247.423	922.928	3.946.335
1876	1.077.863	260.029	604.885	39.422	4.595.724
1877	850.445	219.680	673.391	401.081	4.922.105
1878	1.593.217	743.859	1.119.810	42.019	4.428.957
1879	1.931.673	700.457	1.124.641	26.736	6.361.687
1880	2.174.285	623.317	1.496.366	264.405	6.538.292
1881	2.417.963	3.573.508	2.347.589	427.126	3.381.156
1882	3.136.099	3.860.010	2.215.585	510.278	4.033.575
1883	1.853.970	2.613.606	3.021.061	621.121	4.632.399
1884	2.000.730	2.566.252	2.752.077	583.504	5.346.549
1885	3.134.361	2.350.135	2.538.048	378.531	6.117.906
1886	2.617.966	3.559.821	2.515.415	253.845	742.728
1887	3.840.034	3.613.245	2.229.749	237.599	889.325
1888	3.712.731	2.391.611	2.556.702	908.241	816.184
1889	3.959.696	4.009.827	2.182.687	954.135	693.181
1890	3.166.840	4.149.491	4.505.268	526.033	698.321
1891	3.185.142	4.433.602	4.661.252	943.813	757.204
1892	3.088.481	5.030.148	3.112.988	2.859.881	813.761
1893	3.400.059	4.943.442	3.476.802	3.593.849	838.253
1894	3.531.333	5.002.855	4.679.364	4.920.796	1.191.015
1895	2.726.165	4.665.236	4.068.684	5.422.072	996.002

Kaynak: Edhem Eldem, “Osmanlı Bankası Tarihi”, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 495.

Ek 3

Osmanlı Bankası Bilançosunun Başlıca Pasif Kalemleri (1863-1895)

Yıllar	Ödenmiş Sermaye ve Rezervler	Banknotlar	Borç Senetleri	Cari Hesaplar	Vadeli Mevduat
1863	1.350.000	7.932	622.491	712.167	161.099
1864	1.368.568	6.760	885.849	1.542.335	408.150
1865	1.724.935	22.936	1.063.926	944.304	113.155
1866	2.052.585	36.259	614.583	1.099.476	331.663
1867	2.077.295	38.630	568.902	1.607.938	124.156
1868	2.103.742	87.773	795.264	2.040.218	145.270
1869	2.169.154	224.036	1.083.250	4.405.028	228.647
1870	2.211.118	62.300	484.009	3.733.146	163.497
1871	2.246.641	121.910	567.361	3.400.244	195.267
1872	2.294.556	225.082	968.035	1.988.965	262.096
1873	2.346.349	202.570	1.659.535	2.798.118	312.483
1874	5.367.699	295.077	980.183	8.755.156	247.869
1875	5.000.000	99.176	755.304	2.950.054	223.498
1876	5.000.000	22.319	134.193	1.294.091	107.519
1877	5.000.000	16.490	63.561	1.625.284	114.016
1878	5.000.000	16.146	218.035	2.270.915	199.341
1879	6.671.002	63.742	217.508	1.074.613	229.174
1880	8.671.002	123.468	258.918	1.752.809	254.482
1881	8.107.278	239.913	373.502	2.663.563	296.760
1882	7.406.937	172.336	1.675.439	3.674.128	410.428
1883	7.496.220	236.590	1.252.480	3.253.401	495.706
1884	7.810.958	312.821	868.177	3.734.987	620.086
1885	7.857.184	348.647	959.423	4.949.427	639.434
1886	5.318.846	351.694	973.237	2.750.472	775.901
1887	5.318.846	438.776	1.193.775	3.772.597	682.818
1888	5.318.846	452.056	634.168	4.003.137	792.314
1889	5.318.846	492.029	1.188.984	4.245.486	896.642
1890	5.318.846	665.017	1.526.396	5.011.560	1.019.992
1891	5.359.497	682.610	1.505.514	5.397.652	1.099.953
1892	5.399.140	870.050	1.893.633	5.268.569	1.582.126
1893	5.439.436	865.718	2.032.172	6.764.483	1.369.235
1894	5.480.255	838.797	2.821.665	8.556.469	1.427.196
1895	5.526.039	625.785	1.374.934	9.813.960	1.072.912

Kaynak: Edhem, Eldem, “Osmanlı Bankası Tarihi”, Çev.: Ayşe Berktaş, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 493.

Ek 4

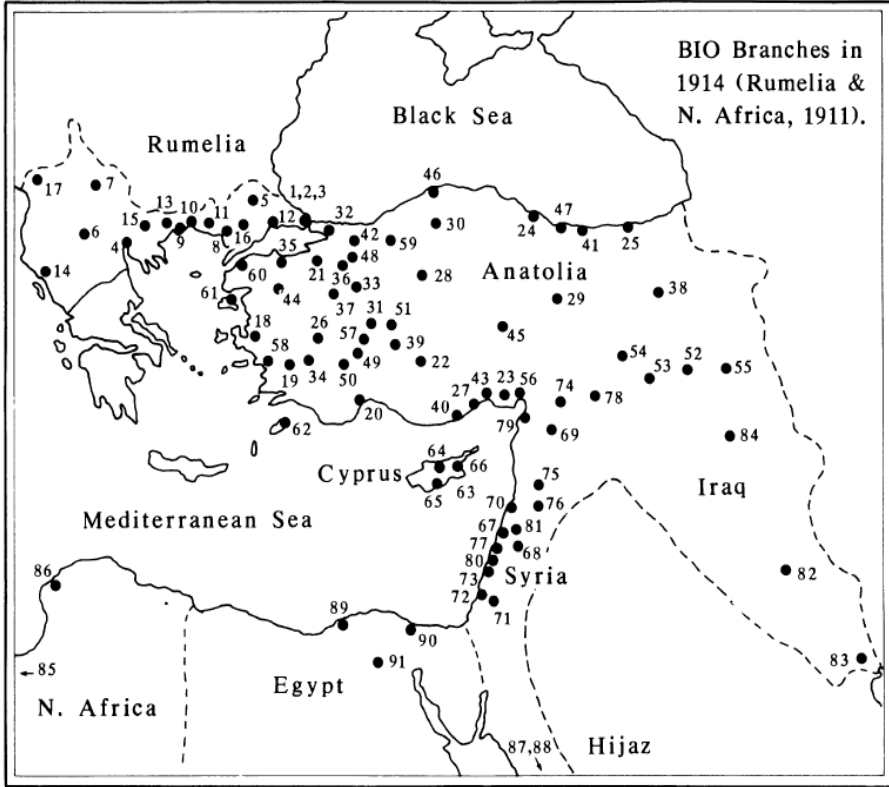
Osmanlı Bankasının Bilanço Toplamları (1863-1895)

Yıllar	Bilanço Toplamı	Yıllar	Bilanço Toplamı
1863	3.039.372	1880	11.403.071
1864	4.454.329	1881	12.586.802
1865	4.029.499	1882	14.240.782
1866	4.349.073	1883	13.328.661
1867	4.683.724	1884	13.816.951
1868	5.476.342	1885	15.101.409
1869	8.432.359	1886	10.422.642
1870	6.893.243	1887	11.669.634
1871	6.861.143	1888	11.468.146
1872	6.079.184	1889	12.406.262
1873	7.578.531	1890	13.962.599
1874	16.512.523	1891	14.460.208
1875	9.649.122	1892	15.431.138
1876	7.194.060	1893	16.895.296
1877	7.757.920	1894	19.603.917
1878	9.049.644	1895	18.759.131
1879	10.209.551		

Kaynak: Edhem, Eldem, “*Osmanlı Bankası Tarihi*”, Çev.: Ayşe Bertkay, Osmanlı Bankası Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1999, s. 492.

Ek 5

Osmanlı Bankası'nın Yurtiçinde Şube Dağılımı (1863-1914)

Kaynak: Christopher Clay, "The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914", International Journal of Middle East Studies, Vol. 26, No. 4, 1994, s. 609.

Ek 6

Osmanlı Bankası Şubeleri (1863-1914)

Sıra No*	Bölge	Kuruluş Yılı	Sıra No*	Bölge	Kuruluş Yılı
	İstanbul				
1	Merkez	1863	49	Dinar	1910
2	İstanbul	1886	50	Denizli	1910
3	Pera (Beyoğlu)	1891	51	Bolvadin	1910
	Rumeli		52	Bitlis	1911
4	Selanik	1864	53	Diyarbakır	1911
5	Edirne	1875	54	Elazığ	1911
6	Manastır	1903***	55	Van	1911
7	Üsküp	1903***	56	Ceyhan	1911
8	Dedeoğlu	1904***	57	Sandıklı	1912
9	Kavalla	1904	58	Söke	1912
10	İskeçe	1906***	59	Bolu	1913
11	Gömülcine	1909***	60	Çanakkale	1914
12	Tekirdağ	1910		Takımadalar	
13	Drama	1910	61	Midilli	1898
14	Yanya	1910	62	Rodos	1911
15	Serrai	1910		Kıbrıs Adası	
16	Sofulu	1910***	63	Larnaka (İskele)	1864
17	İşkodra	1911	64	Lefkoşa	1878
	Anadolu		65	Limasol	1879
18	İzmir	1863	66	Gazimağusa	1906
19	Aydın	1864		Suriye	
20	Antalya	1869	67	Beyrut	1863
21	Bursa	1875	68	Şam	1875
22	Konya	1881	69	Halep	1893
23	Adana	1889	70	Trablusgarp	1904
24	Samsun	1891	71	Kudüs	1905
25	Trabzon	1891	72	Yafa	1905
26	Uşak	1891	73	Hayfa	1906
27	Mersin	1892	74	Antep (Gaziantep)	1906
28	Ankara	1893	75	Humus	1908

29	Sivas	1899	76	Hama	1911
30	Kastamonu	1899	77	Sayda	1912
31	Afyon	1899	78	Urfa (Şanlıurfa)	1913
32	Derince	1899	79	İskenderun	1914
33	Eskişehir	1904	80	Akka	1914
34	Nazilli	1905	81	Zahle	1914
35	Bandırma	1905		Irak	
36	Bilecik	1905	82	Bağdat	1892
37	Kütahya	1906	83	Basra	1904
38	Erzurum	1906	84	Musul	1907
39	Akşehir	1906		Kuzey Afrika	
40	Silifke	1906*	85	Tripoli	1906**
41	Giresun	1906	86	Bingazi	1911
42	Adapazarı	1907		Arabistan	
43	Tarsus	1908	87	Hudeyde	1913
44	Balıkesir	1910	88	Cidde	1913
45	Kayseri	1910		Mısır	
46	İnebolu	1910	89	İskenderiye	1867
47	Ordu	1910	90	Süveyş Kanalı	1872
48	Geyve	1910**	91	Kahire	1881
* 1908 yılında kapatılmıştır. ** 1913-1914 yılları arasında kapatılmıştır. *** 1914 müzakereleri ile kapatılmıştır.					

Kaynak: Christopher Clay, “*The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890-1914*”, International Journal of Middle East Studies, Vol. 26, No. 4, 1994, s. 610.